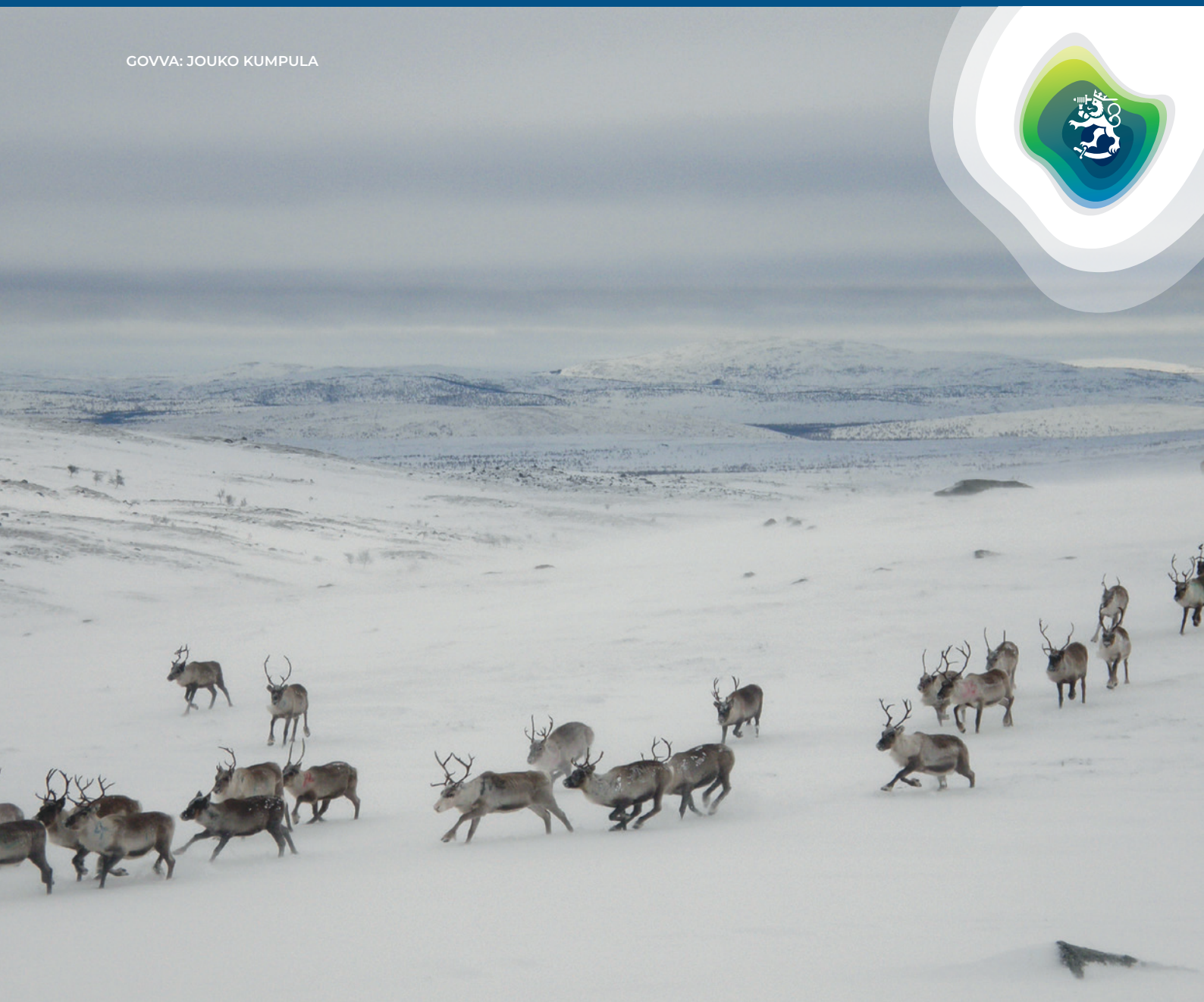

Boazodoalu boahhteáigi
-bargojoavkku loahpparaporta:

GÁNNÁHAHTTI, CEAVZILIS JA KULTUVRRALAČČAT MEARKKAŠAHTTI BOAZODOALU GUVLUI

**Ovdanbuktojummi guohtoneatnamiid dikšun- ja
geavahanplánain sihke ávžžuhusat boazodoalu
eará ovdánahttindárbbuin**

GOVVA: JOUKO KUMPULA

BARGOJOAVKKU DUOGÁŠ

Stuorimus lobálaš boazologut -bargojoavku (MMM039:00/2018) ovdanbuvttii boazologuid lassioassin ráhkadit geatnegahtti guohtoneatnamiid dikšun- ja geavahanplánaid bálgošiid nammii. Dáid ulbmil lea ovdidit boazoguhtoneatnamiid ceavzilis geavahusa boazologuid mielde.

Eanan- ja meahccedoalloministeriija (EMM) ásahii 1.11.2021 boazodoalu boahtteáigi -bargojoavkku, man bargun lei válmmastallat doaibmamálla guohtoneatnamiid dikšun- ja geavahanplánaide. Bargojoavkku bargun lei árvoštallat maid ráđdehusprográmma ulbmiliid mielde eará boazodoalu ovdánahttinárbbuid, maiguin "ovddiduvvo boazodoalu ahtanuššan gánnáhahttin, ceavzilis ja kultuvrralaččat mearkkašahhti ealáhussan". Bargojoavku attii vejolašvuoda čohkket ealáhusa ja dan čanusjoavkkuid vihkkehállat boazodoalu sávvojuvvon boahttevuodaid, ja doaibmabijuid daid guvlui.

Boazodoalu ja válmmasin hástaleaddji doaibmabirrasis leat dihtton ođđa váttisvuodát bargojoavkku doaibmaáigge. Ruošša rohkkaheapmi Ukrainai lea vuolggahan haddegoargnuma, man váikkuhusat vuhttojit boazodoalus earenoamážit boaldámušaid, fuođđariid ja duvttaid goluid bakte. Dáláš geopolitihkalaš dilli, COVID-pandemiija, ja dálkkádatrievdama loktaneapmi váldooassái ságastallamis leat ovttas buktán visot Suoma ealáhusaid ođđalágán eahpesihkkaris áigái. Fuolahussihkarvuoda ja rádjedorvolašvuoda dárbbut bajidit seammas álgobuvttadusa, maid boazoealáhusa, mearkkašumi dán ođđa dilis

BARGOJOAVKKU VIŠUVDNA LEA, ahte hástalusain fuolakeahhtá Suoma boazodoallu lea dás duohkonai gánnáhahtti, ceavzilis ja kultuvrralaččat mearkkašahhti ealáhus oba boazodoalloguovllus. Buresbirgejeaddji boazoealáhusa váimmusin leat ceavzilit dikšojuvvon ja doarvái buorit guohtoneatnamat sihke bohccuid ja boazobargiid buresbirgen.

Boazodoallu lea sápmelaš ja davvisuopmelaš kultuvrra dehálaš ja ealli oassi ja bajásdoallá guovlluid kultuvrralaš sierrasárgosiid. Ealáhusas leat mielde visot buolvvat ja eará sohkahealit. Suorgi beroštahtá nuoraid ja sirdása buolvvas nubbái. Sámi boazodoallu bajásdoallá buot golmma sámegiela, mat Suomas hubmojuvvojit, ja lea ein ealli sámi kultuvrra mearkkašahhti oassi.

Ealáhusa ekonomalaš dilli lea stáđis ja dat lea gierdavaš vuodu nalde. Boazu, bohccobiergu ja eará boazobuktatagat adnojuvvojit árvvus. Bálgosat ja ealáhusbargit bastet ovdánahttit iežaset barggu ja investeret huksehusaide, mašinnaide ja rusttegiidda, mat dárbbášuvvojit boazodoalus. Spirediliin bastá eallit, eaige spiriid dagahan vahágat bora ealáhusa gánnáhahttivuoda. Ealáhus ahtanušša áiggis sihke bastá vuogáiduvvat ja ovdaldastit dálkkádatrievdamii ollislaččat. Boazodoallu dahká iežas oasi Suoma čitnaneutrálavuoda astaheami várás.

Boazodoalu guovddážis leat doarvái buorit, muosálaš ja mánggalágán guohtoneatnamat. Dálvi lassibiebman lea alladásat ja nohkka buorre dalle, go dat dárbbášuvvo. Eará eanangeavahanhámiid mielddisbuktin deaddu lea govttolaš ja boazodoalu gaskavuodát eará eanangeavaheddjiide leat buorit. Bálgosat ovttasbarget sierra doibmiiguin guohtoneatnamiid dili buorideami várás. Boazodoallu lea aktiivvalaš doaibmi luonddu mángggahápmásašvuoda eahccin boazodoalloguovllus.

BARGOJOAVKKU ČOAKKÁDUS JA BARGAN

Bargojoavkku doaibmaáigodat lei 1.11.2021 – 28.2.2023. Bargojoavkku ságadoallin doaimmai Tapani Sirviö (EMM) ja várreságadoallin Hannu Linjakumpu (Sámi EJB-guovddáš). Bargojoavkku lahtut ledje Katja Holmala (LUKE), Mika Kavakka, Anne Ollila ja Tiina Sanila-Aikio (Bálgosiid ovtastus), Markku Karjalainen (MTK Davvi-Suopma), Riku Lumiaro (Suoma luonddusuodjalanlihttu), Asko Länsman (Sámediggi), Samuli Myllymäki (Meahciráđđehus), Sirpa Rasmus (Lappi universiteahhta) ja Risto M. Ruuska (Sámi guovlluhálddahušvirge-doaimmahat).

Bargojoavkku čállin barge Päivi Kainulainen (Sámi EJB-guovddáš) ja Marja Anttonen (Bálgosiid ovtastus). Sirpa Rasmus (Lappi universiteahhta) barggai raporterenčállin. Guvllolaš áššedovdin gullojuvvoje boazoisidat (Ari-Heikki Aikio, Hannu Ranta, Matti Riipi ja Mika Käsmä), geat ovddaste boazodoalloguovllu sierra osiid. Ekonomiijaanalysaid válmmostalai dutki Jukka Tauriainen Luondduriggodatguovddášis. Bargojoavku gulai dasa lassin eará sierra surggiid áššedovdiid.

Bargojoavku čoahkkaniid 13 háve. Bargu lei muhtin oassái oktanaga COVID-19-pandemiija áigge, ja dán dihte mátkkoštan- ja čoahkkananráđdjehusat váikkuhe bargamii – eatnasat čoahkkimiin ordnejuvvoje gáiddus- dehe hybridačoahkkimin. Doaimmas ledje maid golbma vuollebargojoavkku, mat čoahkkane iežaset áigedávvaliid mielde, barge dihto áššeollisvuodaid, ja bukte ovdanbuktojumideaset bargojoavkku oktasaš čoahkkimiidda. Bargojoavkku lahtuid ovddastan bealit serve aktiivvalaččat bargamii earret eará mángga ságastallanbáhpira bakte.

Dát loahpparaporta sisdoallá bargojoavkku ovdanbuktojumii guohtoneatnamiid dikšun- ja geavahanplánaid doaibmamállen bálgosiid guovdu. Dasa lassin dasa gullet bargojoavkku guovddášávžžuhusat eará ovdánahtindárbbuin. Ovdanbuktojumit ja ávžžuhusat ovddidit juohkehaš oasiset mielde ankkre ovtta ceavzilvuoda oassedahkki: ekologalaš, ekonomalaš, sosiálalaš dehe kultuvrralaš ceavzilvuoda. Ealáhusa ceavzilvuoda dárkkuha, ahte sihke dáláš ja boahttevaš buolvvain leat buorit ealáhusain bargama vejolašvuodát, ja ahte mearrádusdihakamis, mii laktása ealáhussii, biras, olmmoš ja ekonomiija váldojuvvojit vuhtii ovttaárvosaččat. Suvdilis ovdáneami dáfus lea dehálaš váfistit ealáhusa iežas innovašuvnna ja nuppástusa hálddaheami návcca. Dát jurddahanvuohki lea bálddalas nuppástusa ceavzilvuoda doarjumii. Dat dárbbášuvvo áinnas dál, go ealáhusat, maid vuoddu boahtá luonddus, leat mánggaid ođđa hástalusaid ovddas.

Bargojoavkku guovddášbohtosiid sisdoallu čoahkkáigessojuvvo dán gávccii ulbmiliid:

1. Dikšun- ja geavahanplánat ovddidit boazodoalu ceavzilis geavahusa
2. Boazodoalu ráđđádallanvuoiemi márkaniin lassána
3. Ođđa bargoreaidut buoridit boazoroasuid eastadanbarggu ja ovddaldastima
4. Boazodoalu doarjjaortnega luvven buvttadusmeari molsašuddamis čielggaduovvo
5. Boazodoalu kultuvrralaš mearkkašupmi gievru
6. Oktasaš čovdosat gávdnojit bohccuid eallinsaji dorvvasteami várás ja boazodoalloguovllu uhkivuloš luonddutiippaid ja šlájaid seailuheami várás
7. Boazoguohtoneatnamat ja boazodoalu doaibmaguovllut váldojuvvojit buorebut vuhtii eanangeavahusas ja dan plánemis.
8. Plánavuloš earáhuvi dálkkádahkii vuogáiduvvan lea boazodoalu boahtteáiggi mávssolaš oassi

Bargojoavkku gieđahallan duogášmateriálat eai refererejuvvo loahpparaporttas. Áššedovdiid gullamiid, čielgehusaid, ságastallanbáhpiriid ja eará bargojoavkku materiála sáhttá lohkat prošeaktasiidduin: <https://mmm.fi/hanke2?tunnus=MMM040:00/2021>. (suomagillii)

1. BARGOJOAVKKU OVDANBUKTOJUPMI GUOHTONEATNAMIID DIKŠUN- JA GEAVAHANPLÁNAIN

Bargojoavku ovdanbuktá bálgosiid guovdu boazoguohtoneatnamiid dikšun- ja geavahanplánaid atnuiváldima ja juo johtui boahtán piloterema joatkima.

Bargojoavku lea hábmen Stuorimus lobálaš boazologut -bargojoavkku (MMM039:00/2018) raportta vuodul guohtoneatnamiid dikšun- ja geavahanplánaid sisdoalloárvalusa, doaimbajuid govvádusa ja indikáhtoriid sihke ráhkadan proseassagovvadásu.

Bargojoavku lea buktán ovdan áiccastagaid, mat laktásit vejolaš lánkaásahanbargui.

Bargojoavku atná mávssolažžan, ahte áiccastagat ja muosáhusat, mat dahkkojuvvojit jagi 2023 piloteremis, váldojuvvojit vuhtii joatkkabargus.

Guohtoneatnamiid dikšun- ja geavahanplánaid ulbmilin lea ovddidit boazoguohtoneatnamiid ceavzilis anu sihke sihke merret bohccuid guohtuma vugiin, mii ovddida ja dorvasta luonddu mánggahápmásašvuoda. Ulbmilin lea nappo eallinbirrasiid buoret dilli, ja ealáhusa guohtonressursaid sihkkarastin maid boahttevuodas. Ulbmilin lea maid seammas unnidit bohccuiguin bargama ja eará eanageavaheami gaskavuoda ruossalasvuodaid.

Bargojoavku ovdanbuktá **bálgosiid guovdu dikšun- ja geavahanplánaid doaimmamálla** čuvvosa mielde. Čuvvosii lea čohkkejuvvon dikšun- ja geavahanplánaid rápma. Prošeaktasiidduin gávdno lasi materiála, mii gullá doaimmamállii.

Doaimmamálla destejuvvo piloteremiin, mii bargojuvvo jagi 2023 áigge, golmma pilohttabálgosis boazodoalloguovllu sierra osiin. Bálgosiid ovtastusas boahtá johtui prošeakta doarjut piloterema. Bálgosiid ovtastusa ja pilohttabálgosiid lassin ovddasvástádusbealit ja guovddášdoaimbit dán muttus leat Sámi EJB (ealáhus-, johtolat- ja birasguovddáš) ja Sámi GUVI (guovlluhálddahanvirgedoaimmahat). Piloterema bakte čoggojit muosáhusat ja dárbbášlaš diehtu doaimbajiu gáibidan lánkaásahan- ja eará organiseremiin.

Dikšun- ja geavahanplánat gáibidit jáhkehahti lánkáie rievdadusaid boazodoalloláhkii ja boazodoalloásahussii, masa gullá sankšuvnnaid vuhtii váldin, mii čuovvu geatnegasvuodaid doahhtalkeahhtá guođdimis. Dikšun- ja geavahanplánaid beaktilvuohka ja heivvolašvuohka árvoštallojuvvo ovdal geatnegahtti lánkaásaheami. EMM doaimma- ja bušeahttaplána lea vuoimmis áigodaga 2023–2026. Dáid jagiid bargojuvvo dárbbášlaš lánkaásahanbargu ja ovdánahttojuvvo doaimmamálla doaimbajiu oba boazodoalloguovllus. Jagi 2025 áigge árvoštallojuvvojit geatnegahtti lánkaásaheami dárbbut sihke resurssaid dárbbut, mat bohtet lánkaásahanrievdadusain (Bálgosiid ovtastupmái, sihke bálgosiidda DGP-doaimbajuid resursadárbbuid bakte). Ovdánahttinmuttus guovddášdoaimbin leat EMM, Bálgosiid ovtastus ja bálgosat. Lea dehálaš ságastallat maid čanusjoavkkuiguin, dego Sámedikkiin, Meahciráđđehusain ja MTK:in ja eananeaggádiiguin.

Bargojoavku eará ávžžuhusat

Dikšun- ja geavahanplánaid lassin boahtteáigebargojoavkkus suokkarduvvoje eará ovdánahttinárbbut, maid bakte dorjojuvvo boazodoalu ahtanuššan gánnáhahtti, ceavzilis ja kultuvrralaččat mearkašahtti ealáhussan. Vulobeallái leat čohkkejuvvon guovddášollisvuodát, main bargojoavku addá ávžžuhusaid. Dát eai leat dehálašvuoda ortnegis.

2. BOAZODOLLUI EANET RÁÐÐÁDALLANVUOIBMI

Bargojoavku ávžžuha ovdačilgehusa soahpamušbuvttadusa/ buvttadeaddjiorganisašuvnna ovdánahttima várás vai ráðđádallanvuoibmi buorrána. Buvttadeaddjiorganisašuvdna lea buvttadeddjiid searvan, man ulbmil lea váfistit ealáhusbargguid ráðđádallansajádaga márkaniin ja buoridit buvttadusa plánavulošvuođa ja ábasvuođa.

Ealáhusa gánnáhahttivuhtii laktásettiin ságastallojuvvui **ealáhusa ráðđádallanvuoimmi buorideamis márkaniin**. Ságastallojuvvui vejolašvuođas gievreras buvttadeaddjiorganisašuvnna hábmema várás ja soahpamušbuvttadusa ovdánahttima várás. Dát gáibidivččii earret eará buolaškasiteahta ja gaskavuođa ovttasbarggu ovdánahttima. Bargojoavku ávžžuha, ahte ealáhusa siste seasaduvo soahpamušbuvttadusa / buvttadeaddjiorganisašuvnna ovdánahttin ja veardiduvvojit málle ovdamunit ja árut. Ráðđádallanvuoimmi ovdánahttin guoská vuovdimiid dego háhkamiidge.

Bargojoavkku barggu vuodul Bálgosiid ovttasusas lea vejolašvuohta árvvoštallat ovdačielggadanbarggu johtáheami boazodoalu buvttadeaddjiorganisašuvnna ja árvvoštallat soahpamušbuvttadussii sirdáseami vejolašvuođaid. Ovdačilgehusas buresdoaimbi ovdamearkan sáhtále adnojuvvot ee. muorje- ja mielkebuvttadusa soahpamušbuvttadusas ožžojuvvon muosáhusat.

3. OĐĐA BARGOREAIDDUT VÁTTES DÁLKE- JA LUONDDUDILIIDE OVDDALDASTIMII SIHKE BOAZOMASSIMIID EASTADEAPMÁI

Boazovahátláhka ja -ásahus (Láhka boazodoalu deaividan vahágiid buhttemis 987/2011 ja ásahus 656/2016) dahket vejolažžan stáhta máksin vahágiid vahátbuhtadusaid spiehkastatdálke- ja luonddudiliid dehe spiehkastatlaš ja viidát lávdan bohccuide njommon elliiddávdda dihte. Dat hábmejit lágas mearriduvvon dorvofierpmádaga gažaldatvuloš diliin bohtán boazoroasuid áigge. Stáhta máksin roassobuhtadusaiguin dorvvastuvvojit boazodoallofitnodatolbmuid joatkima vejolašvuođat. Lágas mearriduvvon buhtadusat leat máksojuvvon dálvet 2019-2020 šaddan vahágiin. Čilgehusbargu lea dahkkojuvvon dálvi 2021-2022 oasil. Bargojoavku **lea identifiseren láhkaásaheami ovdánahtindárbbuid** ja dan fuomášumit leat ovdánahttinbarggu vuodđun. Dát fuomášumit gávdnojit bargojoavkku fidnosiiddus.

Láhkaásaheami ovdánahttinbarggu lassin lea dárbu ovdánahttit ealáhusa iežas bargoreaidduid **eastadit ovddalgihtii boazomassimiid molsašuddi diliin, sihke ovddaldastit váttes dálke- ja luonddudiliide sihke elliiddávddaide**. Dát dárkkuhivččii ealáhusa iežas doaimmaid molssaeavttuid árvvoštallama, ovdamearkka dihte ekonomalaš ovddaldastima bálgosiid guovdu. Go láhkaásaheapmi ja ealáhusa iežas bargoreaidduid ovdánahttojuvvojit, de gánnáha váldit oahpu ovddaldastin- ja ceavzinvuogiid muosáhusain, mat leat anus Norggas ja Ruotas.

Dehálaš lea, ahte boazobargiin ja boazodoalu hálddahas lea anus diehtovuodđu, mii lea nohkka buorre ja áiggi dásis boazodollui kritihkalaš dálke- ja luonddudiliin sihke elliiddávddain. Čuovvun- ja áiccadanvuogádagat lea buorre ovdánahttit ovttrasáđiid sierra dutkanlágádusaiguin. Boazobargiid iežas aktiivvalaš diliid ja elliiddávddaide čuovvun gánnáha čadnojuvvot dutkanáiccastagaide. Dát ovdánahttinbargu lea dárbbaslaš maid go geahččá ealáhusa vuogáiduvvama dálkkádatrievdamii (geahča čuoggá 8).

Bargojoavku atná dehálažžan bohcco dearvašvuođa fuolahusvuogádaga ovdánahttima. Dát dorjjolii ealáhusa ceavzima earáhuvi diliin ja livččii dehálaš maid borramušgálvvuid dorvolašvuođa oaidninvuogis. Bargojoavku mearkkaša dasa lassin, ahte bohccuid oasil ii doaisttáži leat leame šlájaid guovdu buresbirgenásahus, spiehkastettiin earáin olbmuid dikšun elliin.

4. DOARJJAORTNET SORJJASMEAHTTUMIN BUVTTADUSMERIIN

Bargojoavku ovdanbuktá boazodoalu doarjjaortnega ovdánahttima. Njuovvan- ja ealihanboazodoarjaga sajis doarjja livččii boahtteáiggis luvvejuvvon eret buvttadusmeriid molsašuddamis. Doarjjaortnega earáhuhttin gáibida čilgehusbarggu ja sirdásanáiggi.

Luondduriggodatguovddáza analysa mielde haddedoarjagiid (=njuovvandoarjja) ja bijusdoarjagiid (ealihanboazodoarjja) ávki viggá sirdásit borramušgálvosektora gollosis ovddos eará doibmiide. Hadde- ja bijusdoarjaga sajis livččii ákkastallamis máksit boazodoalu dáláš doarjaga boahtteáiggis buvttadusas eret luvvejuvvon doarjjan, mii livččii dađi lági mielde boahtosirdin buvttadeaddjái. Doarjjaortnega ovdánahttin galgá čielggaduuvot dán vuodul. Dáláš EU komišuvnna mearráduš davvidoarjagis (man vuollái ealihanboazodoarjja gullá) lea vuoimmis gitta jagi 2027 loahpa rádjái. Jagi 2028 rájes guoskaduvvo komišuvnna ođđa mearráduš. Ságstallan ođđa buvttadusmeriin sorjjasmeahttun doarjjaortnegis galgá čađahuuvot EMM jođihemiin ovdal dan.

5. BOAZODOALU KULTUVRALAŠ MEARKKAŠUMIT OVDALAČČA GIEVRRABUN

Bargojoavku ovdanbuktá, ahte boazodoalu ja luondduealáhusaid ráhkadusdoarjjaloana beaktilvuolta sihke ođđa doarjjahámiid doaibmivuolta árvvoštallojuvvo dutkamuša bakte. Dát dáhpáhuvalii jagiid 2023–2024. Dutkamušas galget váldojuvvot vuhtii earenoamážit doarjja, mii čuoziuvvo sápmelaččaid árbevirolaš buvttadanhámiide, ja čovdosat gievrat fápmudussan árbevirolaš buvttadanhámiide, go EU komišuvnna mearrádušat ođasnuhttojuvvojit jagiid 2025–2026.

Bargojoavkkus ságstallojuvvui ealáhusa **kultuvrralaš mearkkašumis**. Boazodoallokultuvrras lea ealli ja báikkálaš servošiid kultuvrra earenoamáš oassi oba boazodoalloguovllus. Boazodoalu ealáhusdoaimma ovdánahttin laktása nannosit sápmelaččaid riektái eamiálbmogin bargat iežaset giela ja kultuvrra mielde. Bargojoavku ávžžuha, ahte sápmelaččaid árbevirolaš boazodoallovuogádagat bajásdollojuvvojit ja váfistuvvojit.

Bargojoavku ávžžuha jagiide 2023 ja 2024 dutkamuša ja analysa das, mot dáláš doarjjareaidut bálvalit sápmelaččaid árbevirolaš buvttadanvuogádagaid eallinvuoimmi. Bargojoavku atná ákkastallamis ochat gievrat fápmudusa árbevirolaš buvttadanvuogádagaid bajásdoallamii EU komišuvnna mearrádušsii álbmotlaš boazodoalloarjagiid oasil jagi 2026 rájes. Dálá fápmudus lea vuoimmis gitta jagi 2025 loahpa rádjai.

Ságstallamiin gávnnavuvvoje dasa lassin nd. POLURA-láhkaásaheami (Láhka boazodoalu ja luondduealáhusaid ráhkadusdoarjagiin 896/2011) oppalaš ovdánahttindárbbut, mat laktásit ealáhusbargiid investerennávccaide ja vejolašvuodaide bajásdoallat ee. áideráhkadusaid.

6. OKTASAŠ ČOVDOŠAT BOHCUID EALLINSAJI DORVVASTEAMI VÁRÁS JA BOAZODOALLOGUOVLLU UHKIVULOŠ LUONDDUTIIPPAID JA ŠLÁJAID SEAILLUHEAMI VÁRÁS

Boazodoalu dárbbut ja eallinbirrasiid ovddeštanulbmilat leat dávjá linnjás gaskaneaset. Vuovde- ja jeaggeluonddu ovddešteami manná bálddalagaid guhtoneatnamiid buoridemiin.

Ságastallamis, mii guoská luonddujámu ja luonddu mánggahápmásašvuoda, lea áicjuvvon duottarluonddu suodjaleami earenoamáš dárbu. Bargojoavku árvala, ahte duottarluonddu suodjaleami várás čilgejuvvoli oktasaččat ávkkálaš vuodđudusa ceggen. Vuodđudus sáhtálii leat ođđa doaibmamálla, mainna nuppe dáfus dorvvastuvvo bohccuid eallinsadji, ja nuppe dáfus bajásdollojuvvo ja váfistuvvo duottarluonddu mánggahápmásašvuota.

Bargojoavkkus loktejuvvui ovdan luonddu mánggahápmásašvuoda bajásdoallama ja váfisteami dárbu. Bajásdoallan ja váfisteapmi bargojuvvo earret eará eallinbirrasiid ovddešteami ja luonddudikšuma bakte. Bargojoavkkus gávnnavuvvui, ahte **luonddu mánggahápmásašvuoda váfisteapmi lea seammas boazodoalu ávki**. Ovddešteami manná bálddalagaid boazoguhtoneatnamiid dili buorránemiin. Dát fas lasiha boazodoalu rievdanbissovašvuoda dálkkádatrivdama mielddisbuktin váikkuhusaid vuostá. Ealahus sáhtá ieš doarjut luonddu mánggahápmásašvuoda suodjaleami ja váfisteami boazodoalloguovllus earret eará nu ahte merre bohccuid guhtuma optimálan dikšun- ja geavahanplánaid bakte (čuokkis 1) sihke luvve doarjjaortnega eret buvttadanmeriin (čuokkis 4).

Bargojoavkkus ságastallojuvvui earenoamážit **duottarluonddu suodjaleami dárbbus**. Suoma árvoštallojuvvon šlájain duottarluonddus leat prosentualalaččat buot eanemus uhkivuloš šlajat. Duottaršlájaid uhkkin leat earenoamážit dálkkádatrivdan, bohccuid guođohandeadu, ja dáid oktasašváikkuhus. Ođđaseamos dutkamušaid mielde árttalaš guovlu lieggana čielgasit jođáneappot go eananspábba gaskamearálaččat. Liegganeapmi mielddisbuktá guhkes áigegaskkain stuora rievdadusaid boazoguhtoneatnamiidda. **Bargojoavku evttoha "Bohccot ja duottarluondu" -vuodđudusa viiddit ságastallamii**. Juos viiddit ságastallan čujuha vuodđudussii dárbbu, bargojovvku fidnosiidduin leat listejuvvon seasadančuozáhagat, maid vuodul dárbbášlaš joatkkabargu sáhtálii álggahuvvot.

Ságastallamiin gávnnavuvvoje, ahte boazodoalu dárbbut ja eallinbirrasiid ovddeštanulbmilat leat dávjá linnjás gaskaneaset. Bargojoavku oaiivilda ákkastallojuvvon áššin dan, ahte dás maŋás seasaduvvo, mot hedjonan guhtoneatnamat sáhtále máhcahuvvot boazodoalloatnui ovdamearkka dihte kompensašuvnnaid bakte dehe ovddeštandoaimmaiguin. Dása lassin bargojovvku ávžžuha, ahte boazodoalu doaibmit leat aktiivvalaččat mielde iešguđetlágán vuovdedoalu doaibmavugiid ovdánahttingeahččalemiin ja -prošeavttain sihke **vuovde- ja jeaggeluonddu ovddeštanprošeavttain**.

7. BOAZODOALU SÁGASTALLANOKTAVUOHTA JA RÁÐÐÁDALLANMEKANISMMAT BUOREBUN EANANGEAVAHEAMI GAŽALDAGAIN

Bargojoavku oaiivilda, ahte guohtoneatnamiid dikšun- ja geavahanplánat leat bargoreaidu, mainna bálgosat sáhttet plánejuvvon vuogi mielde seailluhit ja buoridit guovlluideaset guohtoneatnamiid dili. Eará eanangeavahepmi, mii dáhpáhuvá boazodoalloguovllus, váikkuha viidát boazoguohtoneatnamiidda ja boazodoalu doaibmaevttuide, daningo ealáhus lea sorjavaš luondduguohtoneatnamiin ja bohccuid veaidalis guohtumis.

Bálgosiid ja eará eanangeavaheami gaskavuoda ráđđádallamiid, mat gusket stáhta eatnamiid, stivre boazodoallolága 53 paragrafa. Bargojoavku oaiivilda, ahte ráđđádallamat sierra eiseválddiiguin eanangeavahanfidnuin molsašuddet dálá áigge hui olu sisdoaluset ja beaktivuodaset dáfus. Seamma áigge eará eanangeavaheami fidnut lassánit dálá dilis vuoimmálaččat boazodoalloguovllus, man mielde guohtoneatnamiid mollaneapmi ja unnun leat šaddan boazodoalu mearkkašahtti hástalussan.

Boahteáigebargojoavku ávžžuha, ahte boazoguohtoneatnamat ja boazodoalu doaibmaguovllut sihke bálgosiid dikšun- ja geavahanplánat váldojuvvojit vuhtii buorebut eanangeavaheamis ja dan plánemis. Dát gáibida maid ovdalačča buoret ráđđádallangeavadiid ja dialoga hábmema eará eanangeavaheami ja boazodoallu gaskii.

Bargojoavku ávžžuha, ahte boazodoallolága 53 paragrafa áigeguovdilastindárbbut árvvoštallojuvvojit oktanaga, go boazoguohtoneatnamiid dikšun- ja geavahanplánaid vejolaš geatnegahtti lánkaásahepmi čovdojuvvo. Bargojoavku oaiivilda maid, ahte guovlluidegeavahusa plánemis galget dorvvastuvvot ja sihkkarastojuvvot boazodoalu doaibma- ja ovdánahtttineavttut. Eanangeavaheami mánggaulbmillaš plánema váfisteami várás ja sierra doibmiid diehtovuodu nannema várás lea maid dárbbášlaš sihkkarastit, ahte plánemii dárbbášlaš diehtomateriálat eanangeavahanfidnuide laktásettiin leat áššeosolaččaid geavaheamis rivttes áigge, doarvái buriin dárkilvuodain ja áigedássásaččat.

8. EARÁHUVVI DÁLKKÁDAHKII VUOGÁIDUVVAN BOAHTTEÁIGEBARGGU OASSIN

Dálkkádatrivedan lea otná beaivve duođalašvuolta. Dálkkádatpolitihka ulbmilin lea, ahte servodaga sierra sektorat gohčet iežaset oasi mielde dálkkádatrivedama, ja ahte servodat lea vuogáiduvvan dálkkádatrivedama daidda váikkuhusaide, maid ii sáhte vealtit. Maiddái boazoealáhus dárbbáša plánejuvvon vuogáiduvvama. Danin bargojoavku atná dehálažžan boazodoalu dálkkádatrivedamii vuogáiduvvanplána dehe dálkkádatgeaidnogártta duddjoma ovttasráđiid ealáhusain ja čanusjoavkkuiguin.

Čuoggás 3 namuhuvvon čuovvun- ja áiccadanvuogádagaid ovdánahttin lea dehálaš dálkkádatrivedamii vuogáiduvvama dáfus. Dása gullá čielgasit maid diehtočoaggin ja -sirdin, mii laktása bohcco dearvašvuhtii ja buresbirgemii. Diehtosirdin ja neavvun dárbbášuvvo earret eará dálkkádatrivedama bohccuide mielddisbuktin dearvašvuoda hástalusaide ja uhkiide ovddaldastimii sihke doaibmavugiid ovdánahttima várás boazodoalu gieltis.

9. BARGOJOAVKKU EARÁ FUOMÁŠUMIT

Spiret gullet Suoma lundui, maddái boazodoalloguovllus. Stuoraspirenáliin adnojuvo ávvir gillilit ja dihtomielaláččat nálledikšunplánaid bakte. Bargjoavku oaivvilda dattetge, ahte stuoraspirenáliid ahtanušadettiin livččii dárbu ovdánahttit mánggabeallásaččat doaibmamálliid boazovahágiid ovddalgihitii eastadeapmái. Fuomášahtti spiriid dagahan vaháгат váikkuhit boazoealáhusa gánnáheapmái. Stuoraspiriid nálledikšuma lassin doaibmamáallet sáhtále leat boazodoalu geavadiid ovdánahttin ja eanageavahusa plánen. Ovdánahttin dárbbut leat maid spiriid dagahan boazovahágiid dárkkistandoaimmas sihke spirenáliid árvoštallamis.

Dego buot álgobuvttadusa surggiid bargiin, de boazodoalli veadjin lea geahččalusa siste. Barggu noađuheapmi vásihuvvo leat lassáneame. Ovdamearkka dihte earáhuvvi dálkkádat, viidáneaddji eanangeavaheapmi ja mánggga bálgošis spiriid dagahan stuora boazovaháгат mielddisbuktet vuoiŋgalaš átestusa boazodoalliveagaide ja -servošiid. Varas dutkamuša mielde boazobarggus muosáhuvojit lihkus dávjá positiivlaš dovddut: friddjavuohta, árjjalašvuohta, lihkolašvuohta ja movttiiduvvan. Bargjoavku gávnna, ahte boazodolliid buresbirgen ja veadjin lea ealáhusa gillilvuoda mávssolaš oassi, iige dat heive vajálduhttot, go boahhteáigebargu jotkojuvvo. Smávva muhto konkreetalaš lávkin bargjoavku máinnaša Sosiála- ja dearvvašvuohtaministeriija čilgehugas namuhuvvon sadjásašveahkkái adnojuvnon diibmomeari lassáneami ja sadjásašveahkkeákkaid viiddideami ovdamearkka dihte boazodoalli bearašluomuid áigái.

Ovdanbuktojumi ja ávžžuhusaid ákkat

Bargjoavkku ovdanbuktojummi ja ávžžuhusat vuodđuduvvet ollislašárvoštallamii, mas leat váldojuvvon vuhtii:

- Stuorimus lobálaš boazologut -bargjoavkku (MMM039:00/2018) ovdanbuktojummi lassidoaibman boazologuid mielde: geatnegahtti boazoguohtoneatnamiid dikšun- ja geavahanplánat bálgošiid guovdu;
- Ráđđehusprográmma girjen, man mielde "ovddiduvvo boazodoalu ahtanuššan gánnáhahtti, ceavzilis ja kultuvrraláččat mearkkašahtti ealáhussan";
- EMM láhkaásahanplána áigeplánaidiguin;
- Viiddes áššedovdigullan ja badjel jagi bistán áššedovdiid bargjoavkobargu.

Čuovus: Dikšun- ja geavahanplána rápma. Čuovosa ovdanbuktojuvnon áššiid lassin prošeaktasiidduin leat dikšun- ja geavahanplánaid proseassagovvadás ja jahkediibmu sihke doaibmamáalle ovttaskasčuoggát sierra áššegirjjiin.

Bálgošiid boazoguohtoneatnamiid dikšun- ja geavahanplána ráhkaduvo sierra dokumeantan ja dan ollahuhttima raporterén boahotá bálgoša jahkemuitalusa čuovusin.

DIKŠUN- JA GEAVAHANPLÁNA RÁPMA

Ráhkadanbeaivemearri:

[Bálgosa namma]

BOAZOGUOHTONEATNAMIID DIKŠUN- JA GEAVAHANPLÁNA JAGIIDE [____-____]

1. ÁLGGAHUS – BÁLGOSA GOVVÁDUS

Eanangoddi:

Ruovttugielda:

Eará gielddat bálgosa guovllus:

Viidodat: (Stáhta eanan %: priváhta eatnamat: %)

Stuorimus lobálaš ealihanboazomearri:

Boazoeaiggádat:

• Bálgosa boazodoallomálla ja boazobarggut

- Almmolaš boazodoallomálla ja boazobarggut (omd. boazolohkobargojovkui dollojuvvon ovdanbuktojumis)
- Lassibiebman ja gárdun – dáladilli ja plánat ja ulbmilat ovdánahttima várás
- Fuolahussihkarvuohta, biebmosihkarvuohta, rádjedorvolašvuohta jed.
- Osolašráhkadus ja jotkkolašvuohta: omd. bargovuoibmi
- Boazodoalu jotkkolašvuođa dorvvasteapmi ealáhussan – uhkit ja vejolašvuođat
- Bargovuogi govvádus: mot bálgos váldá vuhtii omd. birasáššiid bargguid plánemis ja ollahuhttimis

• Guohtoneatnamat ja daid geavaheapmi

- Guohtoneatnamiid ja guohtoneatnamiid molsunjohtima govvádus
- Gárttat, juos válljejuvvojit guohtoneatnamiid molsunjohtima doaibmajut
- Dahkkit, mat uhkidit guohtoneatnamiid, ja bálgosa resurssat sihke vejolašvuođat guohtoneatnamiid ortnega bajásdoallamii
 - Áššit, mat váikkuhit guohtoneatnamiid anolašvuhtii
- Njuovvanbuktu: Deattut ja mearit, njuovvanáiggit (juos doaibmabidjun árra njuovadeapmi)

• Eará eanangeavaheapmi ja boazoguohtoneatnamat

- Govvádus eará eanangeavaheamis
- Boazodoalu doaibma- ja ovdánahtttineavttuid dorvvasteapmi (omd. lávven: lávat, mat leat leame)
- Bálgosa ulbmilat guohtoneatnamiid seailluheapmái ja ealáskahttimii sihke guohtoneatnamiid dili buorideami várás. Identifiserejuvvo, gos leat guohtoneatnamat, mat gáibidit buorideami.
- Bálgosa sávaldagat vuovdedikšunbargguin, omd. viidodagat, gos sáhttet ollahuhttojuvvojt njárbudančuollamat, vesáiddikšun, sierraahkásaš vuvddiid vuovdedikšun.

• Eanandoallu ja bissovaš orrun

- Boazodoallolága mielde buhttema vuollásaš vahágiid eastadeapmi ja resurssat.

2. VÁLLJEMA VUOLLÁSAŠ DOAIBMABIJUT JA DAID OLLAHUHTTINVUOGIT

- guokte viđa čuovvovaččas

1. Unnimusat 7 % ealihanboazomeari njiedjan stuorimus lobálaš ealihanboazomeari ektui

Doaibmabijuin bálgos mearrá doallat ealihanboazomearis eanemusat 93 %:s stuorimus lobálaš ealihanboazomearis. Doaibmabijuin viggojuvvo buoridit dálveguohtoneatnamiid dilli nu ahte unniduvvo guođohandeaddu.

- Bargojoavkku eará fuomášumit: Bálgosa vejolašvuohta meerrat áššis eanetlogu mearrádusain gáibida láhkarievdadusa boazodoalloláhkii. Dáláš lága mielde bohccuid meari geahpideamis vuollái stuorimus lobálaš meari ii sáhte merrojuvot go jahkái hávássii. Boazodoalloláhka galgá rievduvot, vai bálggus sáhtta meerrat ovttá jagi hávális guhkit áigái boazologu geahpideamis.
- [Láhkii dárbbasuvvo maid girjen das, mot bálggus sáhtta doaibmat, juos muhtin osolaš ii doahttal mearrádusa boazomeari geahpideamis.]
- Boazodoallolága mearrama ravdaevttut dálveguohtoneatnamiid guoddinnávccas galggale seasaduvvot dálááigge boazodoalu ja guohtoneatnamiid ektui

Govvadás ollahuhttimis:

- Bálggus govvida iežas sániiguin, mot ollahuhtta boazologu luoitima dehe eanemusat 93 %:s doallama.
- Bálggus dahká (dárbbu mielde) ulbmila miel njuovadanplána, vai bissu dán logus oba logijahkásaáigodaga áigge.

Indikáhtorat ja čuovvun:

- Loahpalaš ealihanboazomearri boazologahallamis, ja leago unnimusat 7 % vuollái stuorimus lobálaš ealihanboazomeari.

2. Árra njuovvan 1.6.–15.11. áigemearis dehe ovdal sierra dálveguohtoneatnamiidda sirdimii

Doaibmabijuin bálggus čatnasa njuovadit skábmamánu beallemutto rádjái 2/3 (67 %) boazodoallojagi njuovvanbohccuin. Dehe molssaeavttu mielde njuovadeamit galget ollahuhttot ovdal ealihanbohccuid sierra dálveguohtoneatnamiidda sirdima. Doaibmabiju ulbmilin lea seastit dálveguohtoneatnamiid dađi lági mielde, ahte geahpiduvvo nu unnin go vejolaš njuovvanbohccuid dálveáiggi guohtoneatnamiid geavaheapmi.

Govvadás ollahuhttimis:

- Nu bures go vejolaš čilgejuvvon doaimma govvadás: plána, mot sáhtta ollahuhttojuvot árra njuovadeapmi. Čohkkenbarggut, goas ja mot dahkkojuvvojit?
- Gos dálveguohtoneatnamat leat, mot bohccot dolvojuvvojit dohko, mot dat dollojuvvojit doppe?
- Vejolaš uhkit, mat sáhttet váikkuhit dasa, ahte doaibmabidju ii sáhte ollahuhttojuvot.

Indikáhtorat ja čuovvun:

- Njuovadeapmi ovdal 15.11.: Rátkimiid ja rátkimiid olggobealde njuovademiid beaivemearit, rátkimiid njuovadanmearit + oba njuovvanmearri válmmas boazologahallamis
- Njuovadeapmi ovdal dálveguohtoneatnamiidda sirdima: govvadás dálveguohtoneatnamiidda sirdimis + rátkimiid njuovadanmearit + oba njuovvanmearri válmmas boazologahallamis
- Čilgehus das, mii váikkuha rátkimiid doallamii ja dálveguohtoneatnamiidda sirdimii, omd. leago čázádat jiknon maŋŋel ded. luonddudiliid vuhtii váldin
- Govviduvvojit ákkat, juos ii leat háhppehuvvon njuovadit ovdal 15.11. Ágga spiehkasteapmái sáhtta leat luonddudiliid lassin maid biergogávpedilli.

3. Jeagelguohtoneatnamiid dili buorideapmi

Doaibmabidjui sáhttá gullat guohtoneatnamiid molsunjohtima ovdánahttin guođoheami dehe áidunčovdosiid bakte. Doaibmabiju ulbmilin lea stivret bohccuid mannolaga ja guohtuma sihke eastit bohccuid jeagelguohtoneatnamiid duolbmuma bievlaáigge. Bohccot galget guođohuvvot dálveguohtoneatnamiin eret ovdal bievlama giđđat.

Govvadás ollahuhttimis:

- Dálveguohtoneatnamiid ja geasseguohtoneatnamiid govvadás.
- Govvadás das, mot bargojuvvo, vai bohccot eai leat dálveguohtoneatnamiin bievlaáigge. Vejolaš guohtoneatnamiid molsunjohtináiddiid govvadás. Plánat vejolaš ođđa áiddiin, mat huksejuvvojit. Guođoheami govvadás. EALUT-materiála gárttat guohtoneatnamiin.
- Govvadás bohccuid sirdimis dálveguohtoneatnamiin eret ovdal bievlama.

Indikáhtorat ja čuovvun:

- Dan gávnaheapmi, mot bohccot dollojuvvojit eret spálžumii hearrikes dálveguohtoneatnamiin aitosá dálveguohtunáiggi olggobealde. Dan gávnaheapmi, mot bohccuid mannolat ja guohtun stivrejuvvo. Ovdamearkka dihte:
 - Bálgosa dehe eallodikšunovttadagaid ja siiddaid dálveguohtoneatnamiid atnuiváldima áigemuddu ja boazomearri dehe boazoeaiggádiid gárdebiebmamii váldojuvvon bohccuid beavvit ja mearit, goas bohccot eai leat duolbmume guohtoneatnamiid (gaskamearálaš gárdunáigi jándorin ja gárdebiebmamii váldojuvvon bohccuid mearri bálgosa dásis).
 - Bálgosa vejolaš mearráduusat guohtoneatnamiid geavaheamis ja vejolaš čujuheamis eallodikšunovttadagaide ja siiddaide.
 - Bálgosa bohccuid vejolaš báikádančuoggáin (omd. govva gártaheivehusas okte mánus). Čujuhuvvo, ahte bohccot leat dihto guovlluin geasset ja čakčat.
 - Govvadás geassemearkunbáikkiin, main bohccot leat čohkkejuvvon gárdái geasset.
- Čilgehusat vejolaš spiehkastemiin guohtoneatnamiidda sirdimis dehe guohtoneatnamiid geavaheamis.
 - omd. dálkediliid váikkuhus, spiriid ja eará eanageavaheami mielddisbuktin árvitmeahttun árut

4. Geasseguohtoneatnamiid molsunjohtima ovdánahttin

Doaibmabidjui gullá bohccuid geasseguohtuma stivren nu, ahte dainna ovddiduvvo luonddu mánggahápmásašvuolta ja eastaduvvo miesttaluvvan. Go bohccot vuojuhuvvojit eret nu olu go vejolaš maiddáí orruma ja eanandoalu guovlluin sáhttet unniduvvot maid boazodoalu ja eará intreassajoavkkuid ja ealáhusaid gaskavuoda soahpameahttuvuođat. Geaseáigge bohccot galget vuojuhuvvot guohtut eatnamiidda, main guohtumis lea ávki luonddu mánggahápmásašvuhtii.

Govvadás ollahuhttimis:

- Bálgosa jagiáiggiid guohtoneatnamiid čujuheapmi, geasseguohtuma heivolaš čuoziheapmi.
- Govvadás mánggahápmásašvuoda ovddideamis guohtuma bakte.
- Govvadás vahágiid caggamis geasseguohtuma stivrema bakte.

Indikáhtorat ja čuovvun:

- Orruma dehe eanandoalu vahágiid unnideapmi, govvadás mii lea juo bargon dehe maid bálggus aktiivvalaččat bargá.
 - Guovlluhálddahanvirgedoaimmahagas doaibmabijuide dolvon bearráigeahččoáššit bohccuin, mat leat leamaš gildojuvvon guovlluin (doaibmabijut leat: cuigen, fuomášumi giddden, ávžžuhus dehe eará doaibmabidju).
 - Govvadás, mii bargojuvvo: ovdamearkka dihte áiddit ja daid bajásdoallan, guođoheapmi, divresuojit, fuođđobealddut (gilvojuvvojit fuođđuid biepmu várás)
- Geasseguohtoneatnamiid govvadás, bohccuid guohtuma govvadás geasseguohtoneatnamiin, guohtuma deaddočuoggát.
- Govvadás mat vuogit adnojuvvojit geasseguohtuma stivremii: ovdamearkka dihte áidun, fuođđobealddut, divresuojit
- Bohccuid guohtuma čujuheapmi geasseguohtoneatnamiin, ovdamearkka dihte:
 - Bálgosa bohccuid vejolaš báikádančuoggát (omd. govva gártaheivehusas okte mánus).
 - Govvadás geassemearkunbáikkiin, gos bohccot leat čohkkejuvvon gárdiide geasset.

5. Bálgosiid dehe eallodikšunovttadagaid ja siiddaid ovttahttin dehe ovttasbarggu ovdánahttin

Doaibmabidju ovddida eaktodáhtolaš bálgosiid ovttahttimiid. Doaibmabiju ulbmilin lea guohtoneatnamiiddiset dáfus mánggabeallásaččat ja buorebut doaibmi bálgosiid ceggen, guohtoneatnamiid mánggahápmásašvuođa lasiheapmi ja doaibmi guohtoneatnamiid molsunjohtima ordnen sihke boazobargguid beavttálnuhttin ja goluid seastin. Muhtin guovlluin eallodikšunovttadagaid ja siiddaid eaktodáhtolaš ovttahttin dehe ovttasbarggu lasiheapmi veahkehivččii eallodikšunovttadagaid ja siiddaid guohtoneatnamiid mánggabeallásaččabun šaddama ja bohccuid guohtoneatnamiid molsunjohtima ja guohtoneatnamiid geavaheami ovdánahttima.

Govvadás ollahuhttimis:

- Plána guohtoneatnamiid geavaheamis, guohtoneatnamiid molsunjohtimis, boazobargguid beavttálnuhttimis ođđa bálgosis dehe eallodikšunovttadagas ja siiddas dehe oktasaš anus guovlluin, mat leat ránnábálgosiid guovlluin
- Ránnábálgosiid čálalaš soahpamušat logijahkásašáigodahkii: guohtoneatnamat, mat leat oktasaš anus, ovttasbarggu boazobargguin

Indikáhtorat ja čuovvun:

- Bálgosiid mearrádusat ja guovlluhálddahanvirgedoaimmahaga mearrádus bálgosiid ovtastuvvamis
- Bálgosiid vejolaš mearrádus eallodikšunovttadagaid ja siiddaid ovtastuvvamis
- Bálgosiid gaskavuođa soahpamuššii girjejuvvon áššiid čuovvun
- Govvadás ovtastuvvama dehe ovttasbarggu váikkuhusain: mii rievdadusaid lea bohccuid guohtoneatnamiid anus, boazobargguid beavttálnuhttimis
- Áigerápma: bálgosiid ovtastuvvan doalvu iežas áiggi. Bohccuid guohtuma rievdan doalvu boazobuolwaid áiggi. Dan áiggi doalvu maid boazodoalu organiseren. Seamma doaibmabiju válljen galggalii leat vejolaš maŋŋálas logijahkásašáigodagaid: Vuosttaš DSP-áigodagas ovtastuvvan, nuppi logijahkásašáigodagas váikkuhusaid čuovvun.
- Bálgosiid ovttasbarggu lasiheami doaimmaid ollahuvvan
- Mii lea háhpohallojuvvon, leago ulbmil joksojuvvon? Leatgo guohtoneatnamiid molsunjohtin ja guohtoneatnamat vuogálaččabut ja čuolmmat bargguid bargamii unnon? Leatgo bohccot gieđahallon beaktileappot? Leatgo bohccuid dagahan vaháгат unnon?

Boazodoalu boahtteáigi
-bargojoavkku loahpparaporta:

**GÁNNÁHAHTTI, CEAVZILIS JA
KULTUVRRALAČČAT MEARKKAŠAHTTI**

BOAZODOALU GUVLUI